

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 19 (1997)

Δελτίον ΧΑΕ 19 (1996-1997), Περίοδος Δ'

Το παλαιοχριστιανικό κιβώριο της Κατοπολιανής Πάρου

Αγγελική ΜΗΤΣΑΝΗ

doi: [10.12681/dchae.1176](https://doi.org/10.12681/dchae.1176)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΗΤΣΑΝΗ Α. (1997). Το παλαιοχριστιανικό κιβώριο της Κατοπολιανής Πάρου. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 19, 319-334. <https://doi.org/10.12681/dchae.1176>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Το παλαιοχριστιανικό κιβώριο της Κατοπολιανής
Πάρου

Αγγελική ΜΗΤΣΑΝΗ

Δελτίον ΧΑΕ 19 (1996-1997), Περίοδος Δ' • Σελ. 319-334

ΑΘΗΝΑ 1997

ΤΟ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ ΚΙΒΩΡΙΟ ΤΗΣ ΚΑΤΑΠΟΛΙΑΝΗΣ ΠΑΡΟΥ*

Είναι γνωστό πως η αρχαιότερη μαρτυρία σχετικά με τον παλαιοχριστιανικό ναό της Παναγίας Καταπολιανής στην Πάρο προέρχεται από αγιολογική πηγή του 10ου αιώνα. Πρόκειται για τον Βίο της οσίας Θεοκτίστης της Λεσβίας, η οποία ασκήτευσε και πέθανε γύρω στα 870-880 στον ναό της Θεοτόκου, όπου και λατρεύεται μέχρι σήμερα. Το κείμενο έχει γραφεί κατά τη δεύτερη δεκαετία του 10ου αιώνα από κάποιον Νικήτα μάγιστρο, τον οποίο ορισμένοι ερευνητές ταυτίζουν με τον Νικήτα Παφλαγόνα, και επανελήφθη σχεδόν αυτούσιο αργότερα στο δεύτερο μισό του ίδιου αιώνα από τον Συμεών Μεταφραστή¹. Αν και η ύπαρξη της οσίας Θεοκτίστης είχε παλαιότερα αμφισβητηθεί από τους ειδικούς², άποψη που προσφάτως αναθεωρήθηκε³, ο Βίος της περιλαμβάνει γλαφυρή περιγραφή του μνημείου⁴, η οποία ανταποκρίνεται στα αρχαιολογικά δεδομένα. Ο αγιογράφος διηγείται πως, ενώ εξεστράτευε με τον στρατηγό Ημέριο στην Κρήτη εναντίον των

Αράβων, στα χρόνια του μακαρίτου και θεοσεβοῦς βασιλέως, προφανώς Λέοντος του ΣΤ, προσορμίστηκαν στην Πάρο εξαιτίας σφοδρής θαλασσοταραχής, § 3 «... τῆς τε νήσου τὴν θέσιν ἐν παρέργῳ καθιστορήσονται καὶ τὸν αὐτόθι τῆς δεσποίνης ἡμῶν ὀψόμενοι τῆς Θεοτόκου νεών». Καί συνεχίζει «... καὶ μικρὸν προβάαντες πρὸς τὸν ναὸν ἀνεδράμομεν. Θυμιάσαντες οὖν καὶ τὰς συνήθεις εὐχὰς ποιησάμενοι, περιήεμεν τοῦτον ἀγάμενοι. Ὁ δὲ ἦν ἄρα τις ἀξιοθέατος καὶ λείψανα σώζων ἐτι τῆς παλαιᾶς ὠραιότητος· σύμμετρος γὰρ ἐδεδομητο πάντοθεν καὶ κίοσι συχνοῖς τοῖς ἐκ βασιλικοῦ ἡρήρειστο λίθον, πριστῶ τε λίθῳ πάντα τοῖχον ἡμφίεστο παραπλησίως τοῖς κίοσιν. Εἰς τοσοῦτον δὲ τὸν λίθον λεπτύνας ἐξύφανεν ὁ τεχνίτης, ὡς δοκεῖν ἐξ ὑφασμάτων τὸν τοῖχον ἐνδεδύσθαι βυσσίνων· τὸ δὲ μαρμαῖρον τοῦ λίθου τοσαύτην ἐνέφαινε τὴν ὑγρότητα καὶ μαρμαρυγὴν, ὡς καὶ μαργάρων στίλβηδόνα νικᾶν· τοσοῦτον τὸ περιὸν ὑπῆρχε τοῦ λίθου, μᾶλλον δὲ ἢ σπουδὴ τοῦ τε-

* Πρόκειται για την ανάπτυξη ανακοίνωσης με τίτλο «Από την καταγραφή παλαιοχριστιανικών γλυπτών στην Εκατονταπυλιανή: Το παλαιοχριστιανικό κιβώριο» στο Συνέδριο: *Η Εκατονταπυλιανή και η Χριστιανική Πάρος (Πάρος 15-19 Σεπτεμβρίου 1996)*. Ευχαριστώ την κ. Ευγενία Χαλκιά που είχε την υπομονή να ακούσει το κείμενο κατά την προετοιμασία της ανακοίνωσης και τις καθηγήτριες κ.κ. Μαίρη Παναγιωτίδου και Σόνια Καλοπίση που είχαν την καλοσύνη να διαβάσουν την τελική μελέτη και κυρίως για το ενδιαφέρον τους. Ευχαριστίες οφείλω και στον κ. Δ. Σοφιανό για τη συζήτηση που είχαμε πάνω στην προτεινόμενη μετάφραση του σχετικού με την Καταπολιανή εδαφίου του Βίου της Οσίας Θεοκτίστης. Ιδιαίτερες ευχαριστίες χρωστώ τέλος στον κ. Γ. Μανιάτη, Διευθυντή του Κέντρου Αρχαιομετρίας του Δημοκρίτου, για τη λήψη δειγμάτων μαρμάρου από την Καταπολιανή και την εργαστηριακή εξέτασή τους, η οποία επιβεβαίωσε τις αρχικές εκτιμήσεις μας (βλ. σχετικό άρθρο στον παρόντα τόμο του ΔΧΑΕ, σ. 335-340).

1. Fr. Halkin, *BHG*, II, 3eme ed., (SubH no. 8), Bruxelles 1957, 1723-1726b. H. Delehay et P. Peeters, *Acta Sanctorum Novembris*, IV, Bruxellis 1925, σ. 224-233. Θ. Ίωάννου, *Μνημεία Ἀγιολογικά νῦν πρῶτον ἐκδιδόμενα*, Βενετία 1884, φωτ. ανατύπωση. Th. Joannou, *Mnemeia Hagiologica nyn proton ekdidomena*, (SubB VIII), Leipzig 1973, σ. 1-17 (Νικήτας μάγιστρος), σ. 18-39 (Συμεών Μεταφραστής). 2. H. Delehay, «La vie de sainte Théoctiste de Lesbos», *Byzantion* 1

(1924), σ. 191-200. Ο ίδιος, «Sanctus, Essai sur la culte de Saints dans l'Antiquité», (*SubH* 17), Bruxelles 1927, σ. 221-228. Π. Ζερλέντης, «Περὶ τοῦ ἀξιοπίστου τοῦ συναξαρίου Θεοκτίστης τῆς οσίας», *BZ* 10 (1901), σ. 159-165. Fr. Halkin, «La Passion de saint Théoctiste», *AnBoll* 73 (1955), σ. 55. Ν. Τωμαδάκης, «Περὶ τοῦ Βίου καὶ τῆς ἑορτῆς τῆς ἀγίας Θεοκτίστης τῆς Λεσβίας καὶ ἡ εἰσαγωγή τῆς ἑορτῆς τῆς εἰς τὸ ἑορτολόγιον», *Χαριστήριον εἰς Ἀναστάσιον Κ. Ὁρλάνδον*, τ. Α', Ἀθήναι 1965, σ. 108-116.

3. Σε πρόσφατες ανακοινώσεις τους οι Α. Κομίνης, «Υμνογραφικά στην αγία Θεοκτίστη», και Δ. Σοφιανός, «Ο Βίος της οσίας Θεοκτίστης ως πηγή ιστορική, φιλολογική και αρχαιολογική», στο Συνέδριο: *Η Εκατονταπυλιανή και η Χριστιανική Πάρος (Πάρος 15-19 Σεπτεμβρίου 1996)*, υποστήριξαν τόσο την ύπαρξη όσο και την παρουσία της οσίας Θεοκτίστης στην Καταπολιανή.

4. Τα αποσπάσματα που περιλαμβάνονται στη μελέτη προέρχονται από το κείμενο που επιγράφεται «Βίος τῆς οσίας μητρὸς ἡμῶν Θεοκτίστης τῆς Λεσβίας τῆς ἀσκησάσης καὶ κοιμηθείσης ἐν νήσῳ τῇ καλονομένη Πάρῳ συγγραφεὶς ὑπὸ Νικήτα τοῦ πανευκλεεστάτου μαγίστρου» σύμφωνα με την κριτική έκδοση των H. Delehay et P. Peeters, *Acta Sanctorum*, ὁ.π., σ. 226-227. Για τα ίδια αποσπάσματα βλ. επίσης Th. Joannou, *Mnemeia Hagiologica*, ὁ.π., σ. 4 (§5), 4-5 (§6), 7 (§10) (Νικήτας μάγιστρος), σ. 20 (§3), 20-21 (§4), 23-24 (§7) (Συμεών Μεταφραστής).

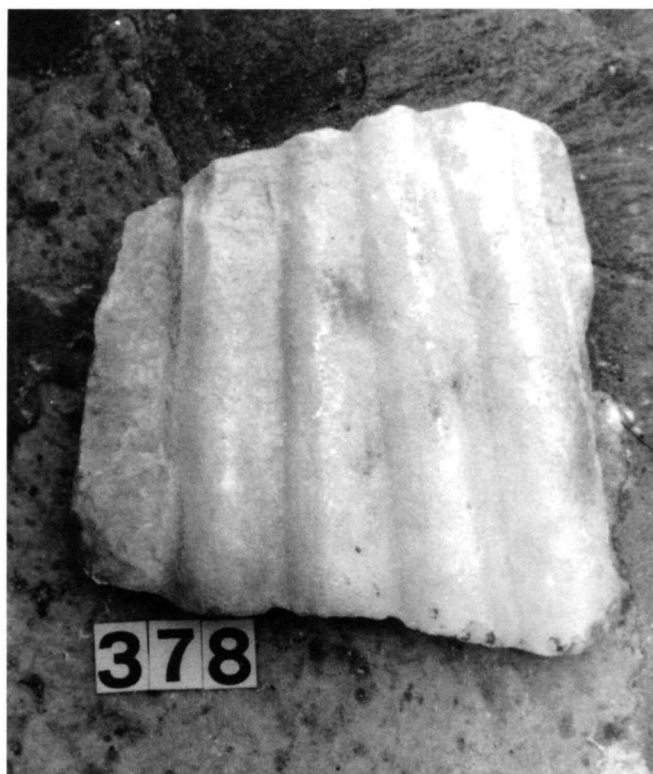
Εικ. 1. Συλλογή Καταπολιανής. Θραύσματα: E23, E24, E25, E26.

χνίτου, ὅς καὶ τὸ κάλλος ἐφιλονείκησε τῇ φύσει προσ-
νεῖμαι». Ο συγγραφέας περιγράφει τον ερειπωμένο και
έρημο τότε ναό ο οποίος τον εντυπωσιάζει καθώς δια-
σώζει ακόμη λείψανα της παλαιάς ωραιότητάς του.
Πληροφορεί ότι ο ναός είναι κτισμένος συμμετρικά και

στηρίζεται σε πυκνούς κίονες από βασιλικό λίθο, δηλα-
δή λευκό μάρμαρο⁵, ενώ οι τοίχοι είναι επενδεδυμένοι
με όμοιο τορνευτό λίθο, τόσοσ ωραία επεξεργασμένο
από τον τεχνίτη, που φαίνονται σαν να είναι ντυμένοι
με υφάσματα βύσσινα, δηλαδή από βύσσο, είδος λινο-

5. Ο C. Mango, *The Art of the Byzantine Empire, 312-1453, Sources and Documents in the History of Art*, ed. H. W. Janson, Englewood Cliffs, N. J. Prentice Hall 1972, σ. 104, σημ. 238, θεωρεί ότι με την έκφραση βασιλικός λίθος ο συγγραφέας αναφέρεται στον κόκκινο πορφυρίτη (The author is evidently referring to porphyry), ενώ στην παλαιότερη δημοσίευση του M. Bühlmann, «Die Entstehung der Kreuzkuppelkirche, Eine vergleichende Studie unter besonderer Berücksichtigung der Kathedrale von Paros», *ZGA*, Beiheft 10 (Heidelberg 1914) (ανατύπωση Nendehh-Leichtenstein 1978), σ. 54, σημ. 1 διατυπώνεται η άποψη ότι η έκφραση αναφέρεται στη διάτρητη τεχνική. Πιστεύω ωστόσο ότι ο συγγραφέας του 10ου αιώνα ως βασιλικό λίθο εννοούσε το λευκό μάρμαρο ή απλώς το μάρμαρο. Στο «Περὶ βασιλείου τάξεως» (II, 42) του Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου περιλαμβάνεται κατάλογος *Περὶ τῶν τάφων τῶν βασιλέων τῶν ὄντων ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων ἀποστόλων* στην Κωνσταντινούπολη, όπου περιλαμβάνονται 44 μαρμάρινες λάρνακες που βρίσκονται στο Μανωλεῖο του Μεγάλου Κωνσταντίνου, του Ιουστινιανού και στις στοές

του ναού. Κάθε μία λάρναξ περιγράφεται με το χρώμα και την προέλευση ή το είδος του μαρμάρου και δίδεται το όνομα του αποκείμενου νεκρού, π.χ. «Ἐτερος λάρναξ πράσινος θετταλός, ἐν ᾧ ἀπόκειται... (αριθ. 6, 9, 12, 14, 24, 87), ἢ Ἐτερος λάρναξ λευκός Προικονήσιος, ἐν ᾧ ἀπόκειται... (αριθ. 21), ἢ ἀκόμη Ἐτερος λάρναξ ἀπὸ λίθου λευκοῦ Δοκιμιοῦ ὄνυχιτου, ἐν ᾧ ἀπόκειται... (αριθ. 23). Ανάμεσα σε αυτούς περιγράφεται επίσης (αριθ. 11): «Ἐτερος λάρναξ λευκός ὁ λεγόμενος βασιλείου, ἐν ᾧ ἀπόκειται Κωνσταντίνος ὁ υἱὸς Βασιλείου, (869-879), και σε δύο καταλόγους των ιδίων τάφων που διασώζονται σε κείμενα ανωνύμων η ίδια λάρναξ (αριθ. 8 και 9 αντίστοιχα) περιγράφεται επίσης ως: Ἐτέρα λάρναξ λευκή, ἢ λεγομένη βασιλική, ἐν ᾧ ἀπόκειται Κωνσταντίνος ὁ υἱὸς Βασιλείου. Βλ. κριτική έκδοση *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Constantinus Porphyrogenitus*, vol. I, Bonnae 1829, σ. 643 (II, 42). G. Downey, «The Tombs of the Byzantine Emperors at the Church of Holy Apostles in Constantinople», *JHS* 79 (1959), σ. 30-33, 35-36, 37, 40. R. Gnoli, *Marmora Romana*, Milan 1971 (1), 1988 (2), σ. 86, σημ. 11.

Εικ. 2. Συλλογή Καταπολιανής. Θραύσμα: E378.

μέταξου λεπτού πολυτελούς υφάσματος, υποκίτρινου χρώματος⁶. Πράγματι η μεγάλη σταυρική τρουλαία βασιλική της Παναγίας φέρει σειρές κίωνων από λευκό με ελαφρά γκριζωπές νευρώσεις μάρμαρο Προκοννήσου⁷, ενώ οι σωζόμενες ορθομαρμαρώσεις στο κεντρικό κλίτος του ναού είναι κατασκευασμένες από λευκό παριανό μάρμαρο.

Περισσότερο όμως από όλα τον εντυπωσιάζει το κατεστραμμένο κιβώριο της αγίας τραπέζης: § 4 «Ὡς δὲ καὶ τῆς σεβαστῆς καὶ θείας τραπέζης τὸ ὑπερκείμενον ὀρόφιον εἶσω τῆς πύλης ἐωράκαμεν, κατεπλάγημεν τῆς τερπνότητος· οὐδὲ γὰρ ἐώκει λίθου φύσιν ἔχειν τὸ τό-

6. O C. Mango, *The Art of the Byzantine Empire*, ὁ.π., σ. 104 εξέλαβε επίσης τα βύσσινα υφάσματα ως πορφύρα (... the wall seemed to be clothed with purple fabric), ερμηνεία που ακολούθησαν αρκετοί συγγραφείς. Την ορθή ωστόσο μετάφραση είχαν ήδη διατυπώσει οι H. H. Jewell and F. W. Hasluck, *The church of Our Lady of the Hundred Gates (Panagia Hekatontryliani) in Paros*, London 1920, σ. 4, 11, αν και σημείωναν ότι δεν διακρίνουν ίχνη αυτής της ορθομαρμαρώσεως.

7. Στην παλαιότερη δημοσίευσή τους οι H. H. Jewell and F. W.

ρευμα οὐδὲ σιδήρω καὶ τέχνῃ λελαξεῦσθαι καὶ χεῖρεσιν· ἀλλ' οἷά τι γάλακτι ὁπῶ φυραθέντι καὶ πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ στέγους μεμηχανημένου τοῦ χεύματος· τοιοῦτω ποτὲ ἐγὼ λίθῳ τεθέσθαι διφρηλατοῦσαν ἐπὶ ταύροις Σελήνην. Τὸ μὲν οὖν ἔκειτο τεθραυσμένον, ἡμεῖς δὲ συνθεόμεν καὶ παριστάμεθα καταρῶμενοι καὶ παντοίως τὸν συντριψάντα λουδοροῦμενοι· καὶ γὰρ ἦν τι χρῆμα καὶ ἄξιον οἴκῳ Θεοῦ κεμήλιον καὶ ἀνάθημα». Το κιβώριο που προκάλεσε τον θαυμασμό του συγγραφέα δεν έμοιαζε να έχει γίνει από μάρμαρο ή να έχει λαξευθεί από ανθρώπινα χέρια και εργαλεία, αλλά φαινόταν σαν να ήταν φτιαγμένο από πηγμένο γάλα που είχε χυθεί (σε καλούπι) στο σχήμα του στεγάστρου. Σε τέτοιο μάρμαρο (άγαλμα ή ανάγλυφο) είχε κάποτε δει τη Σελήνη να οδηγεί ένα άρμα με ταύρους.

Στη συνέχεια εμφανίζεται μπροστά τους ένας γέρον ονόματι Συμεών ο οποίος τους διηγείται ότι το κιβώριο κατέστρεψαν οι Άραβες, όταν θέλησαν, χωρίς επιτυχία, να το μεταφέρουν στην Κρήτη: § 8 «... Ὁ δ' ἔλεγεν τοῖα· «Τὸν Νίσιοιν ἐκεῖνον ἀκούεις τὸν τοῦ ναυτικοῦ τῆς Κρήτης κατάρξαντα; Οὗτος ἐκεῖνος αὐθι γενόμενος καὶ θαυμάσας αὐτοῦ τὸ τερπνόν, μεμελέτηκε πρὸς τὴν Κρήτην διαπορθμεῦσαι. Ὡς δὲ τὰς πύλας ἐμέτρησεν εἶτα τὸ ἱερόν τοῦτο καὶ θεῖον ὀρόφιον ἔδοξέ τε καλῶς ἔχειν, καθῆκεν εἰς γῆν καὶ πρὸς τὰς πύλας εἶλκεν ἐξάγων· τὸ δ' εὐθὺς ἐγένετο μεῖζον· καὶ αὐτὸς τὸν τοῖχον διώρυττεν, εἶτα μετρήσας ἐξάγειν ἐσπούδαζεν· τὸ δ' αὐθις ἐγένετο μεῖζον, καὶ ἤδη μεζιότερον, καὶ τοῦτο πολλάκις, ἕως ὃ Ἄραψ ἐνέδωκεν. Ὡς δ' ἀποτύγγανε καμῶν τοῦ σκοποῦ (οὐ γὰρ ἤξιον τὸ θεῖον, ὡς ἔοικε, κοινωθῆναι καὶ μιαραῖς δουλεύειν θυσίαις· καὶ γὰρ ἔσπευδεν, ὡς λέγεται τῇ συναγωγῇ τοῦτο τῶν τῆς Ἄγαρ ἀνάθημα καταθέσθαι), ἐκμανεῖς διενοήθη συνθλαῖν».

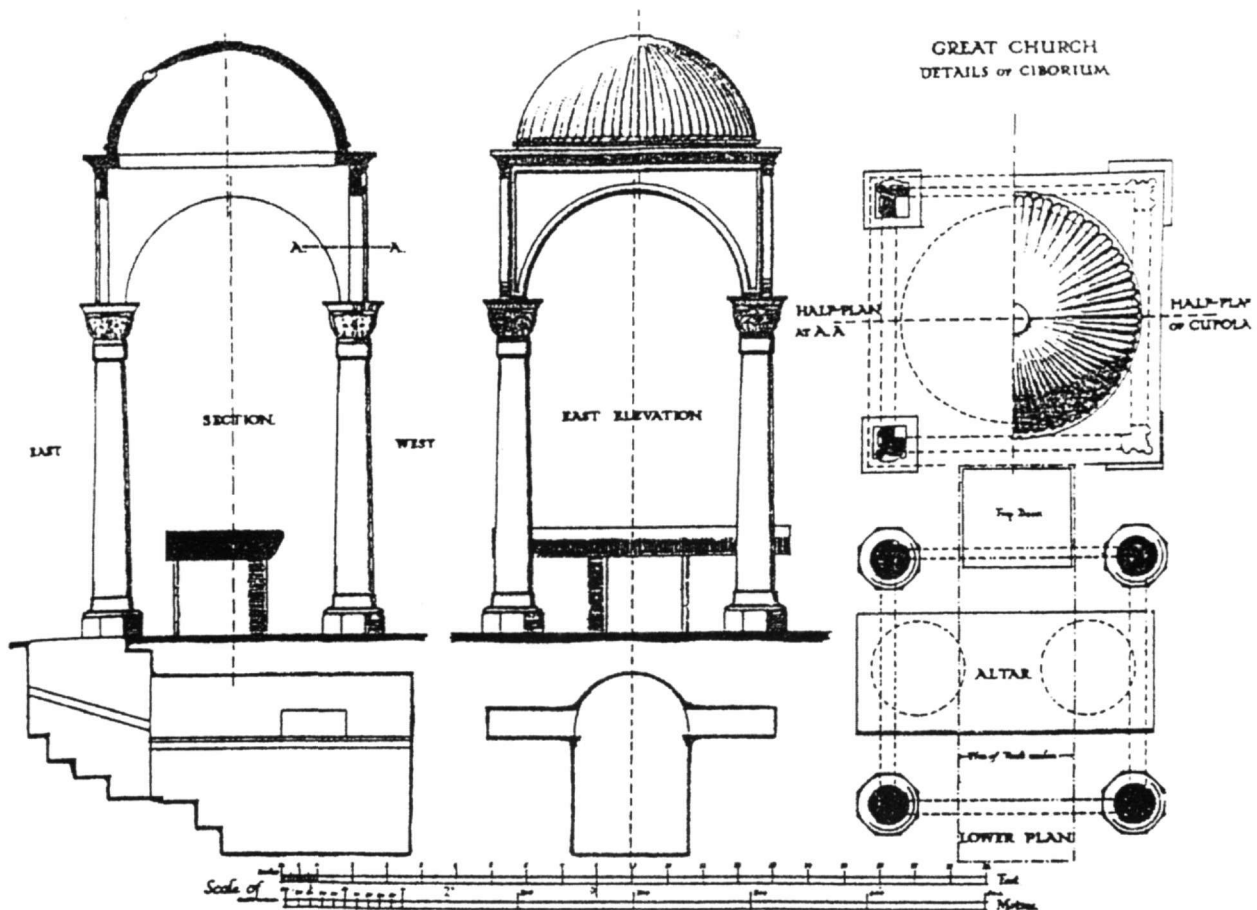
Κατά την πρόσφατη καταγραφή της αξιόλογης και πλουσιότατης συλλογής παλαιοχριστιανικών αρχιτεκτονικών μελών και επιγραφών που φυλάσσονται στους χώρους του κτιριακού συγκροτήματος της Καταπολιανής⁸ καταγράφηκαν ανάμεσα σε άλλα, πέντε

Hasluck, *The church of Our Lady*, ὁ.π., σ. 35, περιγράφουν τους κίονες του μνημείου ως κατασκευασμένους από cipollino.

8. Είναι γνωστό ότι στους χώρους της Καταπολιανής έχει συγκεντρωθεί η σημαντικότερη συλλογή των Κυκλάδων σε παλαιοχριστιανικά αρχιτεκτονικά μέλη, γλυπτά και επιγραφές. Τα γλυπτά αυτά προέρχονται όχι μόνον από την ίδια την Καταπολιανή, αλλά και από τη βασιλική στις Τρεις Εκκλησιές (Α. Ὁρλάνδος, «Ανασκαφή τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Ἑκκλησιῶν Πάρου» ΠΑΕ 1960, σ. 246-257. Ο ίδιος, ΠΑΕ 1961, σ. 186-190. Ο

Εικ. 3. Καταπολιανή, το παλαιοχριστιανικό κιβώριο. Νότια όψη.

Εικ. 4. Καταπολιανή, κιβώριο. Σχέδια από H. H. Jewell and F. W. Hasluck, *The church of Our Lady*, εικ. 38.

άνισα καμπυλωτά θραύσματα μαρμάρου, λειασμένα στην κοίλη εσωτερική επιφάνεια και ανάγλυφα με χαρακτηριστικές καμπύλες ραβδώσεις στην κυρτή εξωτερική. Άνισο ήταν επίσης και το πάχος τους το οποίο παρουσίαζε ελαφρά μείωση προς τα πάνω. Πρόκειται για τα με αριθμό καταγραφής E23, E24, E25, E26 (εικ. 1) και E378 (εικ. 2) γλυπτά, που ανήκαν στο ίδιο αρχιτεκτονικό μέλος. Δύο από τα θραύσματα με αριθμό καταγραφής E23 και E24 προσαρμόζονται μάλιστα

μεταξύ τους. Το μάρμαρο από την αρχή μας εξέπληξε για τη λευκότητά του αλλά και για την στιλπνότητα της όψης. Ήταν κατασκευασμένα από λευκό χοντρόκοκκο παριανό μάρμαρο, κατεργασμένο και στιλβωμένο από έμπειρους τεχνίτες. Μόνο στην Καταπολιανή από το σύνολο των βασιλικών του νησιού υπήρχαν τέτοιας ποιότητας γλυπτά και στο περικαλλές αυτό μνημείο αναζητήσαμε το μέλος από το οποίο προέρχονταν. Ήταν κομμάτια από τον μονόλιθο ουρανό

ίδιος, «Μεσαιωνικά Κυκλάδων. Άνασκαφή βασιλικής Τριών Ἐκκλησιῶν Πάρου», *ΑΔ* 18 (1963), Χρονικά, Β2, σ. 298-301, σχ. 1-2. Ο ίδιος, «Παλαιοχριστιανικοί ἄμβωνες τῆς Πάρου», *ΑΒΜΕ* 11 (1969), σ. 194-206, εικ. 12-22. Ο ίδιος, *Έργον* 1960, σ. 176-185. Ο ίδιος, *Έργον* 1961, σ. 188-196. D. Pallas, *Les monuments paléochrétiens de Grèce découverts de 1959 à 1973*, Città del Vaticano 1977, σ. 202-205, εικ. 139-141) και τη βασιλική στον Άγιο Γεώργιο στο κτήμα

Βουτάκου, (Α. Ὁρλάνδος, «Οἱ μεταβυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Πάρου», *ΑΒΜΕ* 9 (1961) σ. 113 σημ. 3. Ο ίδιος, Οἱ παλαιοχριστιανικοὶ ἄμβωνες, ὁ.π., σ. 199 σημ. 3, εικ. 23. D. Pallas, *Les monuments paléochrétiens*, ὁ.π., σ. 205). Η καταγραφή της συλλογῆς πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὴν υπογράφουσα καὶ τὴν κ. Σούλα Κίτσου, ἀρχαιολόγους τῆς 2ης Εφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων.

του ωραίου μαρμάρινου κιβωρίου από λευκό εγχώριο μάρμαρο τέλεια επεξεργασμένο, και μας είχαν εντυπωσιάσει τόσο, όσο και τον βυζαντινό εκείνον Νικήτα τον μάγιστρο.

Σήμερα το θαυμαστό αυτό κιβώριο υψώνεται αναστηλωμένο πάνω από την Αγία Τράπεζα στον ναό της Παναγίας⁹ (εικ. 3). Η τράπεζα στο κέντρο του ιερού αποτελείται από μία αρχαία πλάκα μαρμάρου, προφανώς σε δεύτερη χρήση, η οποία στηρίζεται σε δύο σπόλια επίσης αρχαίων κίωνων. Κάτω από την τράπεζα ανοίγεται μικρό όρυγμα, η κρύπτη, η πρόσβαση στην οποία γίνεται από στενό άνοιγμα πίσω από την τράπεζα και με τη βοήθεια μικρής κλίμακας. Το κιβώριο βρίσκεται στην αρχική του θέση, όπως σημειώνουν οι Jewell και Hasluck στην παλαιά μονογραφία τους για την Καταπολιανή που δημοσιεύθηκε το 1920¹⁰. Όπως φαίνεται από την περιγραφή, τις φωτογραφίες και τα λεπτομερή σχέδιά τους στις αρχές του αιώνα είχε τη μορφή που παρουσιάζει και σήμερα (εικ. 4). Ήδη στις παλαιότερες φωτογραφίες που δημοσίευσε το 1914 ο M. Bühlmann, το κιβώριο εικονίζεται υποστηλωμένο με φαρδιά ξύλινα δοκάρια¹¹. Μπορούμε επομένως να υποθέσουμε μία οριστική αναστήλωση του κιβωρίου ήδη από τα βυζαντινά (;) χρόνια, ενώ είναι γνωστές άλλες δύο στερεώσεις του στον αιώνα μας. Ο Γ. Κορρές στη μελέτη του για την Καταπολιανή αναφέρει ότι «τὸ κιβώριον ἀνεστηλώθη πρὸ τινων ἐτῶν, συγκολληθὲν καταλλήλως ὑπὸ εἰδικῶν ἐν ἔτει 1921» με την εποπτεία του καθηγητού Α. Αδαμαντίου¹². Τέλος, σε σχετική με την αναστήλωση της Καταπολιανής δημοσίευσή του ο Αν. Ορλάνδος το 1965-66, σημειώνει ότι «πρὸ 35ετίας ἀνεστήλωσε τὸ ἐκ σεισμῶν τελείως διαταραχθὲν ὠραῖον μαρμάρινον κιβώριον τῆς Ἁγίας Τραπεζῆς, νέα τεμάχια τοῦ ὁποῖου εὐρέθησαν κατὰ τὰς προσφάτους ἐργασίας»¹³. Πράγματι οι κίονες είναι στερεωμένοι με γκρίζο τσιμέντο, ενώ πορσελάνη έχει χρησιμοποιηθεί στην ανωδομή, όπως θα δούμε παρακάτω.

Το κιβώριο της Καταπολιανής αποτελείται από τέσσερις μαρμάρινους κίονες με πτυχωτά κιονόκρανα, τα οποία στηρίζουν τέσσερις τοξωτές μαρμάρινες πλάκες, τα επιστύλια, που φέρουν τον μεγάλο ημισφαιρικό

Εικ. 5. Καταπολιανή, κιβώριο. Βάση κίονα.

ουρανό με τη μεσολάβηση λοξότμητου γείσου (εικ. 3). Το ύψος του κιβωρίου από τη βάση των κίωνων μέχρι το γείσο (χωρίς τον ουρανό) είναι 4.18 μ. και το πλάτος του στις βάσεις των κίωνων 2.62 μ., ενώ το πλάτος του μεταξονίου των κίωνων είναι 2.31 μ.

Οι τέσσερις κίονες είναι αρράβδωτοι, παρουσιάζουν ελαφρά μείωση προς τα πάνω και είναι σιλωμέντοι, όπως συνηθίζεται στην παλαιοχριστιανική περίοδο. Προς τα κάτω ο κορμός των κίωνων παρουσιάζει ελαφρά διαπλάτυνση που καταλήγει σε ταινία, την απόθεση, και προς τα πάνω φέρει μικρή σπείρα με ταινία, την απόφυση. Το μάρμαρο έχει ανοιχτόχρωμες υπόλευκες εναλλάξ με γκριζωπές-μελανές οριζόντιες, ελαφρά κυματοειδείς νευρώσεις και προέρχεται πιθανότατα από τα λατομεία της Προκοννήσου¹⁴, η οποία έχει δώσει το καλύτερο υλικό για τα περιφημότερα ως τις μέρες μας παλαιοχριστιανικά μνημεία. Πρόκειται για μία σπάνια ποιότητα προκοννήσιου μαρμάρου

9. Θ. Αλιπράντης, *Η Εκατονταπυλιανή της Πάρου*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 58, εικ. 46, 47, 48, 129.

10. H. H. Jewell and F. W. Hasluck, *The church of Our Lady*, ό.π., σ. 42-44, εικ. 38, 39, 40, 54.

11. M. Bühlmann, «Die Entstehung der Kreuzkuppelkirche», ό.π., σ. 16-17, 81, εικ. 11-12, σχ. εικ. 9, 40.

12. Γ. Ν. Κορρές, *Η Εκατονταπυλιανή της Πάρου*, Αθήνα 1954, σ. 90, σημ. 1.

13. Ά. Κ. Όρλάνδος, «Η πρόσφατος αναστήλωση της Καταπολιανής της Πάρου, Πορίσματα έρευνών και νέα εύρήματα», *ΕΕΚΜ* 5 (1965-66), σ. 32.

14. Για τα λατομεία της Προκοννήσου και το μάρμαρο βλ. N. Asgari,

Εικ. 6. Καταπολιανή, κιβώριο. Πτυχωτό κιονόκρανο.

Εικ. 7. Καταπολιανή, κιβώριο. Πτυχωτό κιονόκρανο.

ειδικής κοπής, που έχει ως αποτέλεσμα τη μίμηση των ελικοειδών ραβδώσεων¹⁵. Η ποιότητα αυτή εμφανίζεται τον 6ο αιώνα και σε λίγα μνημεία, όταν μειώθηκε δραματικά η παραγωγή των ακριβότερων χρωματιστών μαρμάρων, για να ικανοποιήσει ανάγκες πολυτέλεστερης κατασκευής. Τα σωζόμενα παραδείγματα είναι σπάνια τόσο στην ίδια την Κωνσταντινούπολη, όσο και στα μνημεία της βυζαντινής επαρχίας. Από μάρμαρο αυτής της σπάνιας ποιότητας έχουν κατασκευασθεί άλλωστε οι από τα μέσα του 6ου αιώνα κίονες

του κιβωρίου στην Ευφρασιανή βασιλική στο Παρέντιο (Poreč)¹⁶ και οι κίονες του προεσβυτερίου στον Άγιο Βιτάλιο της Ραβέννας, από το δεύτερο τέταρτο του ίδιου αιώνα¹⁷. Στην ίδια την Κωνσταντινούπολη απαντούν σε δεύτερη, προφανώς, χρήση ένας κίονας στον νάρθηκα του Kilise Camii (Άγιος Θεόδωρος)¹⁸, και το ζεύγος των νότιων κίωνων στο παρεκκλήσι της Παμμακαρίστου (Fethiye Camii)¹⁹. Ανάλογης κοπής είναι και οι από προκοννήσιο μάρμαρο κίονες των κιονοστοιχιών της βασιλικής του Αγίου Απολλιναρίου

«Roman and Early Byzantine marble quarries of Proconnesos», *Proceedings of the X International Congress of Classical Archaeology, Ankara-Izmir 1973*, Ankara 1978, σ. 467-80, πίν. 135-142. D. Monna-P. Pensabene, *Marmi dell'Asia Minore*, Roma 1977, σ. 145-174.

15. Για τις διαφορετικές ποιότητες προκοννησίου μαρμάρου γενικά: βλ. R. Gnoli, *Marmora Romana*, Roma 1971 (1), 1988 (2), σ. 263-264. Για τη συγκεκριμένη ποιότητα βλ. Fr. W. Deichmann, *Ravenna, Hauptstadt des spätantiken Abendlandes*, Band II, Kommentar, 2. Teil, Wiesbaden 1976, σ. 90-91. W. E. Betsch, *The History, Production and Distribution of the Late Antique Capital in Constantinople*, University of Pennsylvania, Ph. D. 1977, σ. 23.

16. Το κιβώριο της Ευφρασιανής βασιλικής ανακατασκευάστηκε και διακοσμήθηκε τον 13ο αιώνα (1277), αλλά σε αυτό ξαναχρησιμοποιήθηκαν οι κίονες και τα κιονόκρανα του παλαιοχριστιανικού. Βλ. C. Mango, *Byzantine Architecture*, New York 1976, πίν. 148, σ. 136-

137. M. Prelog, *Poreč, La ville et ses monuments*, Beograd 1957, σ. 14, 106-110, εικ. 177, 191, 192, 193 (σερβοκροάτικα με γαλλική περίληψη). H. Hörmann - J. Keil - F. Miltner and G. A. Sotiriu, *Die Johanneskirche, Forschungen in Ephesos*, IV, 3, Wien 1951, πίν. XXXVI. Ann Terry, «The sculpture of the Cathedral of Eufrasius in Porec», *DOP* 42 (1988), σ. 28, πίν. 2, 58, όπου όμως λανθασμένα σημειώνεται ότι οι κίονες του κιβωρίου είναι από πεντελικό μάρμαρο.

17. G. Bovini, *San Vitale in Ravenna*, Milano 1957, πίν. 14, 25. Fr. Deichmann, *Ravenna*, II, 2, ό.π., σ. 90. G. Bustacchini, *Ravenna, Les mosaïques, les monuments et le milieu*, Ravenna 1984, εικ. 27 (έγχρωμη εικόνα).

18. Th. F. Mathews, *The Byzantine Churches of Istanbul, A Photographic Survey*, University Park and London 1976, σ. 394-395, εικ. 40-12 και 40-13.

19. C. Mango, *Byzantine Architecture*, ό.π. πίν. 289, σ. 268. H. Belting,

Εικ. 8. Καταπολιανή, κιβώριο. Πτυχωτό κιονόκρανο.

Εικ. 9. Καταπολιανή, κιβώριο. Πτυχωτό κιονόκρανο.

in Classe στη Ραβέννα²⁰, μνημείο της εποχής του Ιουστινιανού, και εκείνοι των κιονοστοιχιών του ιουστινιανείου επίσης Αγίου Ιωάννη στην Έφεσο της Μικράς Ασίας²¹.

Η βάση των κιόνων του κιβωρίου της Καταπολιανής είναι ιδιότυπη από λευκό παριανό μάρμαρο (εικ. 5). Αποτελείται από απλή τετράγωνη πλίνθο –σήμερα σχεδόν κρυμμένη στο υπερυψωμένο δάπεδο–, οκτάπλευρο χαμηλό βάθρο με κοίλες τις πλευρές στις γωνίες, ενώ οι άλλες τέσσερις ευθείες κοσμούνται με ανάγλυφους σταυρούς που έχουν πεπλατυσμένα άκρα, και επιστέφεται από σπείρα τεταρτοκυκλικής διατομής.

Εντυπωσιακά ωστόσο είναι τα διάτρητα πτυχωτά κιονόκρανα, αν και αποκεκρουμένα (εικ. 6-9) είναι εξαιρετικής ποιότητας και φαίνονται εκτελεσμένα από έμπειρους τεχνίτες. Πρόκειται για μία παραλλαγή των

τεκτονικών κιονοκράνων, ο τύπος των οποίων θεωρείται δημιουργήμα του βου αιώνα. Τη βάση των κιονοκράνων της Καταπολιανής περιτρέχει ζώνη από ανάγλυφα πλαγίως διατεταγμένα και σχηματοποιημένα διπλά φύλλα δάφνης που πλαισιώνουν ωά. Ο πτυχωτός κάλαθος εκτελεσμένος με διάτρητη τεχνική κοσμείται με πλοχμούς και φύλλα άκανθας: οι πλοχμοί διαπλέκονται στη ράχη των πτυχώσεων δημιουργώντας μικρούς κόμβους και μεγαλύτερους δίσκους όπου εγγράφονται ανθέμια, ενώ και από τις δύο πλευρές εκφύονται φύλλα άκανθας. Στην εσωτερική προς την τράπεζα όψη και των τεσσάρων κιονοκράνων ο κεντρικός δίσκος είναι ακόσμητος με αδρή επιφάνεια, πιθανώς αρχικά προοριζόμενη για να δεχτεί μονόγραμμα (εικ. 8-9). Ο κάλαθος διατηρεί έντονη την αίσθηση της πλαστικότητας που του προσδίδει το πτυ-

C. Mango, D. Mouriki, *The Mosaics and Frescoes of St. Mary Pammakaristos (Fethiye Camii) at Istanbul*, (DOS 15), Washington, D. C. 1978, σ. 20, πίν. 5, 6. Th. F. Mathews, *The Byzantine Churches of Istanbul*, ό.π., σ. 362, εικ. 36-29.

20. R. Gnoli, *Marmora Romana*, ό.π., σ. 263-264, εικ. 15. C. Mango, *Byzantine Architecture*, ό.π. πίν. 148, σ. 136-137. G. Bustacchini, *Ravenna*, ό.π. εικ. 212 (έγχρωμη εικόνα). L. e T. Mannoni, *Il Mar-*

mo. Materia e cultura, Genova 1984, σ. 169, εικ. 190 (έγχρωμη εικόνα), όπου το μάρμαρο των κιόνων αναφέρεται ως cipollino Καρύστου Ευβοίας.

21. H. Hörmann - J. Keil - F. Miltner and G. A. Sotiriū, *Die Johanneskirche*, ό.π., σ. 19 κε. E. Lessing - W. Oheirleitner, *Ephesos Weltstadt der Antike*, Wien - Heidelberg 1978, εικ. 36, 103-105 (έγχρωμες εικόνες).

Εικ. 10. Ραβέννα, Άγιος Βιτάλιος. Πτυχωτό κιονόκρανο (από Fr. W. Deichmann, Ravenna, III, πίν. 306).

χωτό σχήμα, ενώ εκεί όπου έχει αποκρουσθεί η εύθραυστη διακοσμημένη επιφάνεια διακρίνονται τα λεπτά σημεία επαφής με το κυρίως σώμα του κιονοκράνου που την συγκρατούσαν. Ο άβακας με τη βοήθεια μιας οριζόντιας γλυφής, χωρίζεται σε δύο κυμάτια, ενώ στη μέση κάθε πλευράς προβάλλει το άνθος. Το

εκφυλισμένο τετράγωνο επίθημα κοσμεείται και στις τέσσερις πλευρές από ανάγλυφο λέσβιο κυμάτιο.

Τα πτυχωτά κιονόκρανα²² δεν ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένα και οπωσδήποτε δεν πρόκειται για προϊόντα μαζικής παραγωγής. Σώζονται λίγα κιονόκρανα αυτού του τύπου και τα περισσότερα θεωρούνται προϊόντα της Κωνσταντινούπολης ή της Προκοννήσου. Η διάτρητη τεχνική (à jour technique) που επιτυγχάνεται με τη βοήθεια τρυπάνου και με την οποία είναι εκτελεσμένη η διακόσμηση του καλάθου, απαντά για πρώτη φορά στα ανάγλυφα μέλη του Αγίου Πολυεύκτου στην Κωνσταντινούπολη γύρω στο 527 και στον ναό των Αγίων Σεργίου και Βάχχου επίσης στην πρωτεύουσα²³. Τα αρχαιότερα χρονολογημένα παραδείγματα πτυχωτών κιονοκράνων προσφέρει πράγματι ο ναός των Αγίων Σεργίου και Βάχχου στην Κωνσταντινούπολη, ίδρυμα του Ιουστινιανού και της Θεοδώρας (527-536)²⁴. Πτυχωτά κιονόκρανα επέστεφαν δύο κίονες της ιουστινιάνειας Αγίας Σοφίας στη δίοδο προς το βαπτιστήριο του ναού²⁵. Δύο κιονόκρανα του τύπου απαντούν στο τρίβηλο που οδηγεί από τον εξωνάρθηκα στον εσωνάρθηκα του Kalenderhane Camii²⁶ και άλλα δύο στη δυτική πρόσοψη του εξωνάρθηκα του Kilise Camii, πιθανώς σε δεύτερη χρήση²⁷. Εκτός Κωνσταντινούπολης τέσσερα πτυχωτά κιονόκρανα επιστέφουν κίονες στον Άγιο Δημήτριο Θεσσαλονίκης²⁸. Οκτώ όμοιου τύπου κιονόκρανα, πιθανώς από προκοννήσιο μάρμαρο, βρέθηκαν κατά τη διάρκεια των ανασκαφών στη Νέα Αγχιάλο προερχόμενα από τις κιονοστοιχίες της βασιλικής του Αρχιερέως Πέτρου (Βασιλική Γ') γύρω στο 532, από τα οποία ένα

22. R. Kautzsch, *Kapitellstudien, Beiträge zu einer Geschichte des spätantiken Kapitells im Osten vom vierten bis ins siebente Jahrhundert*, Studien zur spätantiken Kunstgeschichte 9, Berlin - Leipzig 1936, σ. 187-189, πίν. 37. Α. Κ. Ὁρλάνδος, *Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς Μεσογειακῆς Λεκάνης*, τ. Β', Αθήναι 1954, σ. 333-337.

23. Για την τεχνική βλ. W. E. Betsch, *Late Antique Capital in Constantinople*, ό.π., σ. 246-248. Chr. Strube, *Polyeuktoskirche und Hagia Sophia, Umbildung und Auflösung antiker Formen, Entstehen des Kämpferkapitells*, München 1984, σ. 78-90.

24. A. Van Millingen, *Byzantine Churches in Constantinople. Their History and Architecture*, Deutsches Beiträge zur Altertumswissenschaft, Heft 4, London 1912, σ. 73, πίν. XI, XIV, XII. Fr. W. Deichmann, *Studien zur Architektur Constantinopels im 5 und 6. Jahrhundert nach Christus*, Baden-Baden 1956, σ. 72, πίν. 19. R. Kautzsch, *Kapitellstudien*, ό.π., σ. 168, αριθ. 591, πίν. 37. W. F. Volbach, *Early Christian Art*, London 1961, σ. 347, ειχ. 189. Th. F. Mathews, *The Byzantine Churches of Istanbul*, ό.π., σ. 251, ειχ. 29-14, σ. 253, ειχ. 29-16, σ. 254, ειχ. 29-17-18, σ. 255, ειχ. 29-19, σ. 258, ειχ. 29-25, σ. ειχ. 259, ειχ. 29-28. Chr. Strube, *Polyeuktoskirche und Hagia Sophia*, ό.π., σ. 85-86, πίν. 22, 88.

25. W. Salzenberg, *Altchristliche Baudenkmäler von Constantinopel vom V. bis XII. Jahrhundert*, Berlin 1855, πίν. XVIII, 10-13. Εὐγ. Μ. Ἀντωνιάδης, *Ἐκφρασεις τῆς Ἀγίας Σοφίας*, τ. Α', Ἀθήναι 1907, σ. 129, σχ. 181.

26. Th. F. Mathews, *The Byzantine Churches of Istanbul*, ό.π., σ. 185, ειχ. 18-24. C. L. Striker and Y. D. Kuban, «Work at Kalenderhane Camii in Istanbul: First Preliminary Report», *DOP* 21 (1967), σ. 268-269, ειχ. 2-3. A. Van Millingen, *Byzantine Churches in Constantinople*, ό.π. πίν. XLVI.

27. A. Van Millingen, *Byzantine Churches in Constantinople*, ό.π., σ. 246, πίν. LXX, α, β, LXXIII, β. Th. F. Mathews, *The Byzantine Churches of Constantinople*, ό.π., σ. 388, ειχ. 40-1, σ. 395, ειχ. 40-16. Ἄλλο ένα πτυχωτό πιθανότατα κιονόκρανο ἀλλὰ ἀποκεκρωμένο φυλάσσεται ἐπίσης στο Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο τῆς Κωνσταντινούπολης, βλ. Chr. Strube, *Polyeuktoskirche und Hagia Sophia*, ό.π. πίν. 22, 87.

28. Γ. και Μ. Σωτηρίου, *Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης*, Ἐν Ἀθήναις 1952, σ. 168, πίν. 43γ. J.-P. Sordini, «La sculpture architecturale à l'époque paléochrétienne en Illyricum», *Εισηγήσεις του 10ου Διεθνούς Συνεδρίου Χριστιανικῆς Αρχαιολογίας*, Α', Θεσ-

είναι ημιτελές²⁹. Τα ιουστινιάνεια πτυχωτά κιονόκρανα που επιστέφουν κίονες στον Άγιο Μάρκο της Βενετίας έχουν μεταφερθεί από την Κωνσταντινούπολη³⁰. Στη Μικρά Ασία βρέθηκε ένα πτυχωτό κιονόκρανο από προκοννήσιο μάρμαρο στη Υαλονα της Βιθυνίας, στο οποίο ο άβκακας καθώς επίσης ο μεσαίος δίσκος του καλάθου παραμένει ακόσμητος³¹, όπως στα αντίστοιχα κιονόκρανα της Καταπολιανής. Η διακόσμηση του πτυχωτού κιονοκράνου στο Τέμενος των Ομεΐαδών στη Δαμασκό παρουσιάζει επίσης ομοιότητες με τα αντίστοιχα της Καταπολιανής, όσον αφορά το σύνολο της διακόσμησης³². Αλλά ο καλάθος των κιονοκράνων του κιβωρίου μας παρουσιάζει ομοιότητες και με τα κωνσταντινουπολίτικα από προκοννήσιο μάρμαρο κιονόκρανα του Αγίου Βιταλίου της Ραβέννας. Τα δύο κιονόκρανα του Αγίου Βιταλίου στο τρίβηλο του βόρειου υπερώου προς το ιερό του ναού, μπορούν να χρονολογηθούν στα χρόνια 538-545 από τα μονογράμματα του επισκόπου Βίκτωρος που φέρουν στο επίθημά τους³³ (εικ. 10). Πρόσθετο ενδιαφέρον παρουσιάζει το φαινόμενο του συνδυασμού και εδώ πτυχωτών κιονοκράνων και κίωνων από προκοννήσιο μάρμαρο της ειδικής κοπής που μιμείται ελικοειδείς ραβδώσεις. Επομένως τα κιονόκρανα του κιβωρίου της Καταπολιανής μπορούν να τοποθετηθούν μέσα στο δεύτερο τέταρτο

Εικ. 11. Καταπολιανή, κιβώριο. Λεπτομέρεια ανωδομής, γωνιαίος κιονίσκος.

σαλονίκη 1980, σ. 60-61. Χ. Μπακιρτζής, *Η βασιλική του Αγίου Δημητρίου*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 42, εικ. 14-15. Στον ελληνικό χώρο σώζεται επίσης μικρός αριθμός μεσοβυζαντινών και ύστερων πτυχωτών κιονοκράνων που μιμούνται όσον αφορά στο σχήμα, αλλά όχι και στην τεχνική, τα παλαιοχριστιανικά: στο Μουσείο Νικοπόλεως, στη συλλογή της Παρηγορήτισσας, στον Άγιο Δημήτριο στο Τζάγεζι, στο Μουσείο Ιωαννίνων, στη μονή Δοχειαρίου στο Άγιον Όρος. Βλ. Cl. Barsanti, «Un capitello polilobato mediobizantino conservato nel museo di Nicopolis», *Νικόπολις, Α', Πρακτικά πρώτου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (23-29 Σεπτεμβρίου 1984)*, Πρέβεζα 1987, σ. 349-360, πίν. 562-566.

29. Γ. Α. Σωτηρίου, «Ανασκαφάι Νέας Άγχιάλου», *ΠΑΕ* 1930, σ. 31, εικ. 2. Ο ίδιος, *ΠΑΕ* 1933, σ. 50-51, εικ. 3. Ο ίδιος, *ΠΑΕ* 1954, σ. 144, εικ. 2. Π. Λαζαρίδης, «Ανασκαφάι Νέας Άγχιάλου», *ΠΑΕ* 1969, σ. 20, πίν. 22α και 35α. Ο ίδιος, *ΠΑΕ* 1971, σ. 22, πίν. 26β. Ά. Κ. Όρλάνδος, «Φθιώτιδες Θήβαι, Νέα Άγχιάλος», *Έργον* 1969, σ. 13-14, εικ. 9. Ο ίδιος, «Φθιώτιδες Θήβαι, Νέα Άγχιάλος», *Έργον* 1970, σ. 31, εικ. 27. D. Pallas, *Les monuments paléochrétiens*, ό.π., σ. 47-48, εικ. 26. Δ. Ι. Πάλλας, «Ιουστινιάνεια γλυπτά αισθητικώς ανεπέργαστα», *In memoriám Panaghiotis A. Michelis*, Athènes 1972, ανατύπωση στο *Συναγωγή Μελετών Βυζαντινής Αρχαιολογίας*, τ. Β', Αθήνα 1987-1988, σ. 527, πίν. XXXVI, 2. J.-P. Sodini, «La sculpture architecturale», ό.π., σ. 61, εικ. 16. Α. Ντίνα, «Νεότερες έρευνες στην παλαιο-χριστιανική πόλη των Φθιωτίδων Θηβών», *Θεσσαλία, Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Λυών, 17-22 Απριλίου 1990*, σ. 362, εικ. 13.

30. W. F. Volbach, *Early Christian Art*, ό.π., σ. 353, πίν. 210. Fr. W. Deichmann, *Corpus der Kapitelle der Kirche von San Marco zu Venedig*, Wiesbaden 1981, αριθ. 200, 433, 637. Σε δεύτερη χρήση απαντούν επίσης τρία πτυχωτά κιονόκρανα της S. Fosca στο Torcello. Βλ. A. G. Guidobaldi, «Reimpiego di marmi bizantini a Torcello»: *Arte Profana e Arte Sacra a Bisanzio*, έκδ. A. Iacobini, E. Zanini, Roma 1995, σ. 605-609 εικ. 16-33 (όπου συγκεκριμένα και άλλα παραδείγματα).

31. A. M. Mansel, *Yalova ve Civari*, Istanbul 1936, σ. 54, πίν. 10. W. E. Betsch, *Late Antique Capital in Constantinople*, ό.π., σ. 150-151, 370-371, εικ. 127.

32. Chr. Strube, *Polyeuktoskirche und Hagia Sophia*, ό.π., σ. 85, 94, πίν. 22, 86. Μεμονωμένα απαντούν επίσης ένα πτυχωτό κιονόκρανο στο Τέμενος των Βράχων στην Ιερουσαλήμ (R. Kautzsch, *Kapitellstudien*, ό.π. πίν. 37, αριθ. 597), ενώ άλλο ένα βρέθηκε στην Αίγυπτο, πιθανώς από προκοννήσιο μάρμαρο, στο Achmonnein (G. Duthuit, *Sculpture copte*, Paris 1931, πίν. XLIV, b). Τα πτυχωτά κιονόκρανα του Μεγάλου Τεμένους στο Kairouan της Τυνησίας προέρχονται από παλαιο-χριστιανικά μνημεία της περιοχής (N. Harrazi, *Chapiteaux de la Grande Mosquée de Kairouan*, Tunis 1982, σ. 170-177, αριθ. 393-399).

33. O Wulf, *Altchristliche und byzantinische Kunst*, II, Berlin 1918, σ. 412, εικ. 358. W. F. Volbach, *Early Christian Art*, ό.π., σ. 343, πίν. 162.

Εικ. 12. Καταπολιανή, κυρίως ναός. Ιωνικό κιονόκρανο με συμφυές επίθημα.

του βου αιώνα και μάλλον γύρω στο 540, χρονολόγηση που ενισχύεται άλλωστε και από τα λοιπά αρχαιολογικά δεδομένα του ναού. Όπως φαίνεται επίσης και από τα σωζόμενα παραδείγματα πτυχωτών κιονοκράνων έχουμε κάθε λόγο να υποθέσουμε ότι τα κιονόκρανα του κιβωρίου ελαξεύθησαν στην Κωνσταντινούπολη από όπου και εστάλησαν έτοιμα μαζί με τους κίονες από προκονηήσιο μάρμαρο. Είναι γεγονός επίσης ότι στην Καταπολιανή τέτοιου τύπου κωνσταντινουπολίτικα κιονό-

κρανα δεν υπάρχουν παρά μόνο στο κιβώριο. Τα υπόλοιπα κιονόκρανα του ναού είναι απλούστερα ιωνικά με συμφυές επίθημα, απλή διακόσμηση, αδρή και ολιγότερο επιμελημένη κατεργασία³⁴.

Τα λοιπά ωστόσο μέλη του κιβωρίου, η ανωδομή του δηλαδή, κατασκευασμένη από λευκό παριανό μάρμαρο³⁵, δίνει διαφορετική εντύπωση (εικ. 3). Οι τέσσερις τοξωτές μαρμάρινες πλάκες, εν είδει επιστυλίων, που συνδέουν τους κίονες, φέρουν ανάγλυφη διακόσμηση από καμπύλη ταινία που περιτρέχει τις παρυφές, όμοια με τη σωζόμενη ορθομαρμάρωση των τοξοστοιχιών στο κεντρικό κλίτος της βασιλικής³⁶. Στις γωνίες ενσωματώνονται μαρμάρινοι κιονίσκοι με απλοποιημένη ανάγλυφη διακόσμηση (εικ. 11). Η βάση τους κοσμεύεται με οριζόντια κυμάτια, ενώ το συμφυές κιονόκρανο με σχηματοποιημένα ανθέμια ανάμεσα στη βάση των οποίων διαμορφώνονται εκφυλισμένα ωά. Τόσο η επεξεργασία τους σε χαμηλό ανάγλυφο όσο και η θεματική της διακόσμησης τους θυμίζει τα ιωνικά με συμφυές επίθημα κιονόκρανα του κυρίως ναού από λευκό παριανό μάρμαρο, για τα οποία έχει προταθεί μια χρονολόγηση γύρω στο 550 ή στο τρίτο τέταρτο του βου αιώνα και θεωρούνται προϊόντα πιθανότατα ντόπιου εργαστηρίου³⁷ (εικ. 12).

Οι τέσσερις πλάκες φέρουν τον ημισφαιρικό ουρανό με τη μεσολάβηση ενός λοξότμητου γείσου. Η εξέταση του εντυπωσιακότατου ουρανού αποδεικνύει ότι σήμερα το μισό περίπου τμήμα του είναι το αρχικό από ωραιότατο, λευκό, παριανό μάρμαρο ανάγλυφο με καμπύλες ραβδώσεις, στη βάση των οποίων διαμορφώνεται διπλή σειρά κυματίων. Το υπόλοιπο μισό, το ανατολικό τμήμα του ουρανού, είναι συμπληρωμένο από πορσελάνη, όπως και

G. Bovini, *San Vitale in Ravenna*, ό.π. πίν. 14, 25. R. Olivieri-Farioli, «Corpus» della scultura paleocristiana bizantina ed altomedioevale di Ravenna, (G. Bovini, dir.) III, *La scultura architettonica*, Roma 1969, σ. 39, εικ. 57. Fr. W. Deichmann, *Ravenna, Hauptstadt des spätantiken Abendlandes*, Band III, *Frühchristliche Bauten und Mosaiken von Ravenna*, Wiesbaden 1958, πίν. 306, 313, 333.

34. M. Bühlmann, «Die Entstehung der Kreuzkuppelkirche», ό.π. εικ. 26-27. H. H. Jewell and F. W. Hasluck, *The church of Our Lady*, ό.π., σ. 35-36, εικ. 55, πίν. 14 (σχέδιο). R. Kautzsch, *Kapitellstudien*, ό.π., σ. 180-181, πίν. 36, αριθ. 584 a, b, c. W. E. Betsch, *Late Antique Capital in Constantinople*, ό.π., σ. 242. Vassiliki Vemi, *Les chapiteaux ioniques à imposte de Grèce à l'époque paleochrétienne*, BCH, Supplément XVII, Athènes 1989, αριθ. 251, 252 α, β, σ. 23, 47 σημ. 123, 176-177, πίν. 71-72. Θ. Αλιπράντης, *Η Εκατονταπυλιανή*, ό.π. εικ. 104, 137, 138.

35. Για το παριανό μάρμαρο βλ. G. R. Lepsius, *Griechische Marmorstudien, Abhandlungen der Königlich Akademie der Wissenschaften zu Berlin, philosophisch - historische Klasse*, Berlin 1980, σ. 42-52. R. Gnoli, *Marmora Romana*, ό.π., σ. 261. A. Dworakowska, «Starozytne Kammienioly Cyklad. Materialy do Inwentaryzacji», *Archeologia*

22 (1971), σ. 78, 85-88, 89 (γαλλική περίληψη, σ. 103). D. J. Papademetriou, «Contribution to the geology of the Aegean Sea: The Island of Paros», *Annales Géologiques des Pays Helléniques* 30 (1979), σ. 65-96. C. Renfrew and J. Springer Peacey, «Aegean Marble: A Petrological Study», *BSA* 63 (1968), σ. 52-53, εικ. 3, a και d. K. German, G. Gruben, H. Knoll, V. Valis and F. J. Winkler, «Provenance characteristics of Cycladic (Paros and Naxos) Marbles. A Multivariate Geological Approach», *Classical Marble: Geochemistry, Technology, Trade*, ed. by N. Herz and M. Waelkens, Dordrecht / Boston / London 1988, σ. 251-262. Ν. Χρ. Αλιπράντης, *Το Πάριο Μάρμαρο στην Ιστορία και στην Τέχνη*, Αθήνα 1996. Όσον αφορά στις πηγές, το αυτοκρατορικό λατομείο της Πάρου κατά την παλαιохριστιανική περίοδο αναφέρεται για τελευταία φορά από τον ιστορικό του βου αιώνα Προκόπιο στο έργο του *Περί κτισμάτων*, I, 3, 3-4, όπου βεβαιώνει ότι οι κίονες της Παναγίας των Βλαχερνών ήταν από Πάριο μάρμαρο. Η βασιλική αυτή ανεγέρθηκε από τον Ιουστινιανό λίγο πριν γίνει αυτοκράτωρ επί Ιουστίνου (518-527).

36. Θ. Αλιπράντης, *Η Εκατονταπυλιανή*, ό.π. εικ. 33, 105.

37. Βλ. σημ. 34 και ιδιαίτ. W. E. Betsch, *Late Antique Capital in Con-*

το λοξότμητο γείσο, που μμείται αρκετά πειστικά το σχήμα και τη διακόσμηση του αρχικού. Τα πέντε θραύσματα μαρμάρου, που καταγράφηκαν πρόσφατα (εικ. 1-2), αποτελούν τμήματα του ωραιότατου αυτού μονόλιθου αρχιτεκτονικού μέλους.

Επομένως είναι φανερό ότι το παλαιοχριστιανικό κιβώριο της Καταπολιανής απετελείτο από διαφορετικής προελεύσεως μάρμαρα, εισαγόμενο πιθανώς προκοννήσιο και ντόπιο παριανό. Τα κιονόκρανα είναι έργα έμπειρων τεχνιτών από την Κωνσταντινούπολη, από όπου και εστάλησαν, μάλλον έτοιμα. Αλλά οι βάσεις, τα επιστύλια και ο ουρανός κατασκευάστηκαν στην Πάρο από μάρμαρο εγχώριο και προδίδουν την εργασία του τοπικού εργαστηρίου. Τα σχέδια πρέπει να ήλθαν και αυτά από την πρωτεύουσα του Ιουστινιανού και η συναρμολόγηση των επιμέρους μελών του έγινε επί τόπου από κωνσταντινουπολίτες καλλιτέχνες που τα συνόδευαν, ή από ντόπιους τεχνίτες. Άλλωστε η επίδραση της Κωνσταντινούπολης στον ναό της Παναγίας μαρτυρείται όχι μόνον από την επιλογή του αρχιτεκτονικού τύπου της σταυρικής τρουλαίας βασιλικής³⁸, αλλά και από άλλα αρχιτεκτονικά μέλη, όπου διακρίνονται εγχάρακτα τεκτονικά σήματα³⁹, που απαντούν σε μνημεία της πρωτεύουσας ή της άμεσης επιρροής της⁴⁰.

stantinople, ό.π., σ. 242. Vassiliki Vemi, *Les chapiteaux ioniques à imposte*, ό.π., αριθ. 251, 252 α, β, σ. 23, 47 σημ. 123, 176-177, πίν. 71-72. 38. M. Bühlmann, «Die Entstehung der Kreuzkuppelkirche», ό.π., σ. 25-53, 88-99. H. H. Jewell and F. W. Hasluck, *The Church of Our Lady*, ό.π. πίν. 1-2, 9-10. Ά. Κ. Όρλάνδος, «Η πρόσφατος άναστήλωση της Καταπολιανής», ό.π., σ. 9, κε. Ο ίδιος, «La forme primitive de la cathédrale paléochrétienne de Paros», *Atti del VI Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana*, Ravenna 23-30 Sett. 1962, Città del Vaticano 1965, σ. 159-168, εικ. 1. Για μια διαφορετική θεώρηση των οικοδομικών φάσεων βλ. G. Touchais, *BCH* 109 (1985), Chronique, σ. 837. Ο ίδιος, *BCH* 110 (1986), σ. 736 κε. Eug. Chalkia, «Archeologia cristiana nelle Cicladi: La tipologia ecclesiale», *CorsiRav* XXXVIII (1991), σ. 115-116, εικ. 5.

39. Σε τέσσερις από τους κίονες του ναού της Παναγίας απαντά το τεκτονικό σήμα +EY, σε έναν ΙΩ+, σε επιθήματα αμφικιονισκών Α και Β, στον άμβωνα Α και Δ (βλ. Α. Όρλάνδο, «Παλαιοχριστιανικοί άμβωνες», ό.π., σ. 186, εικ. 3, β), ενώ στις βάσεις του αιθρίου Β και Φ. 40. Fr. W. Deichmann, *Ravenna*, II, 2, ό.π., σ. 206-230. J.-P. Sodini, «L'artisanat urbain à l'époque paléochrétienne (IVe-VIIe s.)», *Ktéma* 4 (1979), σ. 77. J. - P. Sodini, «Marques de tâcherons inédites à Istanbul et en Grèce», *Artistes, Artisans et Production Artistique au Moyen Age*, vol. II, *Commande et travail, Colloque Internationale (2-6 mai 1983)*, Paris 1987, σ. 503-518, πίν. 1-22.

41. Για την οργάνωση βλ. C. Dubois, *Etude sur l'administration et l'exploitation des carrières dans le monde romain*, Paris 1908. Για το εμπόριο βλ. J. B. Ward - Perkins, «Tripolitania and the Marble Trade», *JRS* XLI (1951), σ. 89-104. Ο ίδιος, «Dalmatia and the Marble Trade», *Disputationes Salonitanae (automme 1970)*, εκδ. Z. Rapanić, Split

Εξάλλου, το φαινόμενο της εξαγωγής και κατ' επέκταση εμπορίου του μαρμάρου, αλλά και έτοιμων ανάγλυφων αρχιτεκτονικών μελών, στις περιοχές της Μεσογειακής λεκάνης οργανωμένο και σε πλήρη άνθηση κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους⁴¹, παρατηρείται σε όλη τη διάρκεια της παλαιοχριστιανικής περιόδου⁴². Η παρουσία μαρμάρινων μελών, των οποίων το προκοννήσιο μάρμαρο, η τεχνοτροπία και η επεξεργασία προδίδουν κωνσταντινουπολίτικη καταγωγή σε μνημεία της βυζαντινής επαρχίας βεβαιώνουν τη διακίνησή τους⁴³. Από τις πιο ενδιαφέρουσες αρχαιολογικές μαρτυρίες το φορτίο ενός βυθισμένου πλοίου στο Marzamemi της Σικελίας αποδεικνύει ότι από την Κωνσταντινούπολη ή την Προκόννησο έφευγαν φορτία με έτοιμα τελειωμένα αρχιτεκτονικά μέλη με προορισμό μνημεία στις επαρχίες της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Το φορτίο του βυθισμένου πλοίου, που χρονολογείται στο δεύτερο τέταρτο του βου αιώνα, περιελάμβανε κιονόκρανα, θωράκια και πεσσίσκους ενός ολόκληρου τέμπλου έτοιμα λαξευμένα σε προκοννήσιο μάρμαρο και τμήματα ενός άμβωνα από πράσινο θεσσαλικό μάρμαρο, προορισμένα για μία εκκλησία της βόρειας Αφρικής⁴⁴. Επίσης τα εγχάρακτα τεκτονικά σήματα (marques de tachérons) σε μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, συνήθως απλά κεφαλαία γράμματα, που απαντούν τα ίδια σε μνη-

1975, σ. 38-44. Ο ίδιος, «Nicomedia and the Marble Trade» *BSR* XLVIII (1980), σ. 23-69, πίν. IX-XXVII, ανατύπωση στο *Marble in Antiquity, Collected Papers of J. B. Ward-Perkins*, ed. by H. Dodge and B. Ward-Perkins (Archaeological Monographs of the British School at Rome, 6), London 1992, σ. 61-105, 115-119, όπου και συγκεντρωμένη για το θέμα βιβλιογραφία.

42. Βλ. J.-P. Sodini, «Le commerce des marbres à l'époque proto-byzantine», *Hommes et richesses dans l'empire byzantin IVe - VIIe siècle*, τ. I, *Réalités Byzantines*, Paris 1989, σ. 163-86. Ο ίδιος, *L'artisanat urbain*, ό.π., σ. 75-80. W. E. Betsch, *Late Antique Capital in Constantinople*, ό.π., σ. 290-331. D. Monna, P. Pensabene, J.-P. Sodini, «L'identification des marbres: sa nécessité, ses méthodes, ses limites», στο *Marmi Antichi, Problemi d'impegno, di restauro e d'identificazione*, ed. P. Pensabene, *Studi Miscellanei* 26 (1981-1983), Roma 1985, σ. 15-30.

43. Βλ. για παράδειγμα Α. Bortoli-Kazanski, «La répartition du marbre de Proconnèse en Crimée à l'époque paléochrétienne», *Geographica Byzantina*, έκδ., H. Ahrweiler, Paris 1981, σ. 55-65. Cl. Barsanti, «L'esportazione di marmi dal Proconneso nella regioni pontiche il IV-VI secolo», *Rivista dell'Istituto Nazionale d'Archeologia e Storia dell'Arte*, s. III, anno XII (1989), σ. 91-220. Η ίδια, «Alcune riflessioni sulla diffusione dei materiali di marmo proconnesio in Italia e in Tunisia», *Akten des XII. Internationalen Kongresses für christliche Archäologie (Bonn, 22-28 September 1991)*, Teil 1, *Jahrbuch für Antike und Christentum* 20, 1 (1995), σ. 515-523, πίν. 62-63.

44. G. Kapitän, «Elementi architettonici per una basilica dal relitto navale del VI secolo di Marzamemi (Siracusa)», *CorsiRav* XXVII (1980), σ. 71-130. Ο ίδιος, «The Church Wreck of Marzamemi», *Archaeology* XXII, 2 (1969), σ. 122-133.

Εικ. 13. Ραβέννα, Άγιος Απολλινάριος in Classe. Ψηφιδωτός πίνακας στον ημικύλινδρο της αφίδας (από Fr. W. Deichmann, Ravenna, III, πίν. 404).

μεία της ίδιας εποχής τόσο στην Κωνσταντινούπολη όσο και στην περιφέρεια⁴⁵, προδίδουν την προέλευσή τους ή την εργασία τεχνιτών από την πρωτεύουσα. Σε αρκετές περιπτώσεις όμως θα διαπιστώσουμε ότι τα μέλη αυτά

μπορεί να έφευγαν μισοτελειωμένα από τα λατομεία της Προκοννήσου⁴⁶ για να τελειοποιηθούν επί τόπου είτε από τους καλλιτέχνες που τα συνόδευαν είτε από ντόπιους τεχνίτες. Είναι χαρακτηριστική η μαρτυρία των ημιτε-

45. Βλ. σημ. 40.

46. Βλ. N. Asgari, «The Stages of Workmanship of the Corinthian Capital in Proconnesus and its export form», *Classical Marble: Geochemistry, Technology, Trade*, ed. by N. Herz and M. Waelkens, Dord-

recht/Boston, London 1988, σ. 115-121, εικ. 1-18. Ο ίδιος, «Objets de marbre finis semi-finis et inachevés du Proconnesse», *Pierre Eternelle du Nil au Rhin, Carrières et préfabrication*, ed. M. Waelkens, Bruxelles 1990, σ. 106-126.

λών κιονοκράνων από προκοννήσιο μάρμαρο που σώζονται ακόμη στη βασιλική του Λεχαιού⁴⁷. Δεν λείπουν ωστόσο και οι περιπτώσεις όπου οι τεχνίτες από την πρωτεύουσα μετακινήθηκαν για να εργασθούν επί τόπου λαξεύοντας αρχιτεκτονικά μέλη σε ντόπιο μάρμαρο και φυσικά χαράσσοντας τα τεκτονικά σήματά τους, όπως διαπιστώνεται στη βασιλική Β των Φιλίππων⁴⁸. Αλλά και ο συνδυασμός εισαγόμενων μαρμάρων με ντόπιο υλικό και η σύγχρονη χρήση αρχαιότερων αρχιτεκτονικών μελών, όπως στον ιουστινιάνειο Άγιο Ιωάννη Εφέσου, όπου ελαξεύθησαν επί τόπου παράλληλα με τα προκοννήσια μάρμαρα και εγχώρια, –συγχρόνως χρησιμοποιήθηκαν και μάρμαρα από τον αρχαίο ναό της Αρτέμιδας⁴⁹–, φαίνεται πως είναι μία συνήθης πρακτική στον χώρο των ανατολικών επαρχιών της αυτοκρατορίας.

Ανάλογη φαίνεται πως είναι και η περίπτωση της Καταπολιανής, ενός από τα σημαντικότερα παλαιοχριστιανικά μνημεία του Αιγαίου χώρου, στο οποίο συνδυάζεται η χρήση εγχωρίου παριανού μαρμάρου, άφθονου υλικού από παλαιότερα ειδωλολατρικά μνημεία του νησιού και μαρμάρου εισαγόμενου για πολυτελέστερες κατασκευές. Από την υπάρχουσα βιβλιογραφία διαπιστώνεται εύκολα ότι, ενώ η έρευνα έχει προχωρήσει κυρίως για τα κιονόκρανα και τους κίονες, λιγότερο για τα θωράκια και τους άμβωνες, για τα υπόλοιπα αρχιτεκτονικά μέλη είναι ελάχιστες οι γνώσεις μας τόσο για τις προτιμήσεις της πρωτεύουσας ή της επαρχίας, όσο και για τα εργαστήρια κατασκευής τους⁵⁰. Το γεγονός ότι σώζονται ελάχιστα κιβώρια τραπεζών ακέραια ή έστω αναστηλωμένα και ανακατασκευασμένα δυσκολεύει την έρευνα στην αναζήτηση προτύπου ή συγγενών παραδειγμάτων για το κιβώριο της Καταπολιανής. Τα περιφημότερα κιβώρια τραπεζών του βου αιώνα δεν μας είναι γνωστά παρά

μόνον από τα σχετικά κείμενα, όπως είναι το κιβώριο της Αγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως, γνωστό από την περιγραφή του Παύλου Σιλεντιαρίου⁵¹, ή το κιβώριο της βασιλικής του επισκόπου Ursus στη Ραβέννα⁵², κατασκευασμένα από πολύτιμα υλικά. Από τα σωζόμενα θραύσματα μαρμάρινων μελών που προέρχονται από κιβώρια και κυρίως στηριζόμενοι στις ζωγραφικές απεικονίσεις τους, διακρίνονται δύο βασικοί τύποι κιβωρίων που υψώνονται πάνω από τράπεζες, τετρακονίων και στις δύο περιπτώσεις, είτε με κωνικό ουρανό, όπως το κιβώριο της βασιλικής στην Καλαμπάκα⁵³, είτε με θολωτό ουρανό⁵⁴. Αν και τα ανάλογα παραδείγματα προς το κιβώριο της Καταπολιανής σπανίζουν, το χαρακτηριστικότερο δείγμα κωνσταντινουπολίτικης προέλευσης κιβωρίου αυτού του τύπου προσφέρει η μνημειακή ζωγραφική. Ένα αιώνα περίπου αργότερα, γύρω στο 675, ο Ιουστινιανός Β΄ εικονίζεται να προσφέρει ένα όμοιο κιβώριο ανάμεσα στα ψηφιδωτά του ναού του Αγίου Απολλιναρίου in Classe στο λιμάνι της Ραβέννας⁵⁵ (εικ. 13). Ο ψηφιδωτός πίνακας κοσμεί το βόρειο άκρο του ημικυλίνδρου της κόγχης του Αγίου Απολλιναρίου και, μμιούμενος το αρχαιότερο ψηφιδωτό με τον Ιουστινιανό στον Άγιο Βιτάλιο, παριστάνει εδώ τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Δ΄ τον Πωγωνάτο (668-685) να παραδίδει προνόμια στον αρχιεπίσκοπο της Ραβέννας Reparatus (671-677). Ο αυτοκράτορας συνοδεύεται από τους συναυτοκράτορες αδελφούς του Ηράκλειο και Τιβέριο και τον νεαρό γιό του Ιουστινιανό Β΄, ενώ ο αρχιεπίσκοπος από την ακολουθία του. Ο νεαρός Ιουστινιανός, γνωστός αργότερα ως ο Ρινότμητος, προσφέρει ένα όμοιο κιβώριο, με τον χαρακτηριστικό ραβδωτό ουρανό, μμιούμενος την οικοδομική δραστηριότητα του συνονόματου αυτοκράτορα⁵⁶.

47. Δ. Ι. Πάλλας, «Ανασκαφή βασιλικής Λεχαιού», ΠΑΕ 1959, σ. 131, πίν. 114γ. Ο ίδιος, «Ιουστινιάνεια γλυπτά αισθητικώς άνεπέργαστα», ό.π., σ. 424, πίν. XXXIV, 2.

48. P. Lemerle, *Philippes et la Macédoine Orientale à l'époque chrétienne et byzantine*, Paris 1945, σ. 497-513.

49. H. Hörmann - J. Keil - F. Miltner and G. A. Sotiriou, *Die Johanneskirche*, ό.π.

50. Η πολύ ενδιαφέρουσα διατριβή Μ. Τ. Smith, *The Ciborium in Christian Architecture at Rome, 300-600*, Ph. D. diss. New York University 1968, πραγματεύεται κυρίως την προέλευση και τον συμβολισμό των κιβωρίων με ιδιαίτερη έμφαση στα σωζόμενα παραδείγματα της Ρώμης και της Ιταλίας. Βλ. επίσης το άρθρο του D. Pallas, «Le ciborium hexagonal de Saint-Démétrios de Thessalonique. Essai d'interprétation», *Zograf* 10 (1979), σ. 45-58.

51. J. P. Migne, *PG* 86, στ. 2147-48. Εύγ. Μ. Άντωνιάδης, *Έκφρασις τής Αγίας Σοφίας*, τ. Α΄, Αθήναι 1907, σ. 110-118, σχ. 259. C. Mango, *The Art of the Byzantine Empire*, ό.π., σ. 80-102. Μ. Τ. Smith, *The Ciborium*, ό.π., σ. 310-118.

52. C. Mango, *The Art of the Byzantine Empire*, ό.π., σ. 105. Μ. Τ. Smith, *The Ciborium*, ό.π., σ. 236 κε.

53. Γ. Α. Σωτηρίου, «Η βασιλική τής Κοιμήσεως τής Θεοτόκου έν Καλαμπάκα», *ΕΕΒΣ* 6 (1929), σ. 300-301, εικ. 6. Δ. Σοφιανός, *Μετέωρα, Οδοιπορικό*, Θεσσαλονίκη χ.χρ., εικ. σ. 161. Αν και στην παλαιότερη βιβλιογραφία (Σωτηρίου), το κιβώριο αναφέρεται ως παλαιοχριστιανικό, μάλλον πρόκειται για έργο της μεσοβυζαντινής εποχής. Ο κωνικός ουρανός είναι πολύ μεταγενέστερος ξύλινος.

54. Ά. Όρλάνδος, *Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική*, ό.π., σ. 471-480. Th. Thausler, «Ciborium», *RAC*, III, Stuttgart 1957, σ. 79. K. Wessel, «Ciborium, Das Altar», *RbK*, I, Stuttgart 1966, στ. 1058-1061 (όπου συγκεντρωμένα παραδείγματα με τη σχετική βιβλιογραφία). Μ. Τ. Smith, *The Ciborium*, ό.π., σ. 236-237, 300 σημ. 2 (όπου συγκεντρωμένα παραδείγματα από βασιλικές του ελλαδικού χώρου). L. Boura, «Ciborium», *ODB*, vol. 2, New York-Oxford 1991, σ. 462.

55. Fr. W. Deichmann, *Ravenna*, III, ό.π. πίν. 404.

56. C. Head, *Justinian II of Byzantium*, Madison, Milwaukee and

Να σκεφθεί άραγε κανείς ότι το κιβώριο της Καταπολιανής δώρησε ο ίδιος ο Ιουστινιανός ο Α΄ (527-565); Πρόκειται σίγουρα για μια γοητευτική υπόθεση, που δεν στηρίζεται όμως ούτε σε ιστορικά ούτε σε επιγραφικά δεδομένα παρά μόνον στη σχετικά πρόσφατη τοπική παράδοση η οποία αποδίδει την ανέγερση του μνημείου σε αυτοκρατορική χορηγία⁵⁷. Αλλά μάλλον θα πρέπει να αναζητήσει κανείς τον παραγγελιοδότη και δωρητή του κιβωρίου στο πρόσωπο ενός από τους δύο επισκόπους, τον Υλάσιο, που το όνομά του μνημονεύεται στα ανάγλυφα μετάλλια της ορθομαρμάρωσης και είναι χαραγμένο σε κιονόκρανα του ναού, ή τον Γεώργιο, το όνομα του οποίου είναι λαξευμένο στα μετάλλια που κοσμούν τα θωράκια του τέμπλου⁵⁸. Δυστυχώς κανένας από τους δύο επισκόπους δεν μας είναι γνωστός από τους επισκοπικούς καταλόγους ή από άλλες πηγές⁵⁹. Ανεξάρτητα πάντως από την ταύτιση των επισκόπων, είναι ενδιαφέρουσα ανάλογη μαρτυρία που προσφέρει το κείμενο των Θαυμάτων του αγίου Δημητρίου (7ος αι.): εκεί ένας άλλος επίσκοπος, ο Κυπριανός, της πόλης επιλεγομένης Θήναι στη Βυζακηνή της Βόρειας Αφρικής προμηθεύεται έναν άμβωνα, ένα κιβώριο, κίονες και κιονόκρανα για τον εξοπλισμό της εκκλησίας του Αγίου Δημητρίου που

ανεγέρθηκε στην πόλη του και έφθασαν εκεί από την Κωνσταντινούπολη με ένα πλοίο⁶⁰.

Όποιος και αν είναι ο χορηγός του, το παλαιοχριστιανικό κιβώριο της Καταπολιανής διακρίνεται από τα σύγχρονα ιουστινιάνεια γλυπτά του ναού από το μέγεθος, την εξαιρετική ποιότητα και την πολυτέλεια της κατασκευής του. Το επιβλητικό αυτό έργο ως λείψανο «της παλαιάς ωραιότητας» του ναού, φαίνεται πως πάντοτε εντυπωσίαζε και προκαλούσε τον θαυμασμό από τα βυζαντινά χρόνια έως τις μέρες μας. Ποιά θα μπορούσε άλλωστε να είναι η καλύτερη απόδειξη από την κατασκευή ενός δεύτερου όμοιου κιβωρίου (εικ. 3, στο βάθος δεξιά) για να στεγάσει την πρόθεση μέσα στο ιερό της ίδιας της Καταπολιανής κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα⁶¹;

Παράλληλα, η μελέτη του παλαιοχριστιανικού κιβωρίου θα μπορούσε να συμβάλει ουσιαστικά σε μία μελλοντική αναθεώρηση της ιουστινιάνειας φάσης του οικοδομικού συγκροτήματος της Καταπολιανής, καθώς προσφέρει τη δυνατότητα χρονολόγησής του γύρω στο 540 και παρουσιάζει επί μέρους ομοιότητες τόσο με γλυπτά έργα μητροπολιτικής προέλευσης όσο και με τα υπόλοιπα αρχιτεκτονικά μέλη του μνημείου.

Αθήνα 1996

London 1972, σ. 28, 52-54, 24, εικ. 1 σ. 23. Ο Ιουστινιανός Β΄ αργότερα βασίλευσε δύο φορές: 685-695 και 705-711.

57. Είναι ενδιαφέρουσα ανάλογη πληροφορία αυτοκρατορικής δωρεάς που μας παρέχεται στον Βίο του Αγίου Πορφυρίου από τον διάκονο Μάρκο, σύμφωνα με την οποία η αυτοκράτειρα Ευδοξία απέστειλε τριάντα δύο κίονες από μάρμαρο Καρύστου στην εκκλησία της Γάζης. Βλ. Marc le Diacre, *Vie de Porphyre*, ed. H. Grégoire et M. A. Kugener, Paris 1930, chap. 84. C. Mango, *The Art of the Byzantine Empire*, ό.π., σ. 30-32.

58. Χ. Λαμπάκης, «Περιηγήσεις ήμων ανά την Ελλάδα και αί σπουδαιότεραι εν τή επιστήμη ήμων παρατηρήσεις», *ΔΧΑΕ Α΄* (1891), σ. 101-104. Δ. Παπαγεωργίου, «Ανακοίνωσις» *ΔΧΑΕ Β΄* (1892-94), σ. 99-100. Ch. Lambakis, *Mémoire sur l'Antiquités chrétiennes de la Grèce*, Athènes 1902, σ. 9. H. H. Jewell and F. W. Hasluck, *The Church of Our Lady*, ό.π., σ. 67-69. Γ. Ν. Κορρές, *Η Έκατονταπυλιανή*, ό.π., σ. 78-79, 84-85. Ά. Όρλάνδος, «Αδημοσίευτοι επιγραφαί εύρεθεισαι κατά

την Άναστήλωσιν τής Καταπολιανής Πάρου», *ΑΕ* 1975, σ. 25-26. Θ. Αλιπράντης, *Η Έκατονταπυλιανή*, ό.π., σ. 63, εικ. 33, 104, 105, 119, 56, 135.

59. M. Le Quien, *Oriens Christianus in quatuor patriarchatus digestus*, tomus primus, Parisii 1740 (1), Graz 1958 (2), στ. 937-940. Βασ. Σφουρόερας, «Μητρόπολις Παροναξίας», *ΘΗΕ* 10 (1960), στ. 87-90.

60. P. Lemerle, *Les plus anciens recueils de miracles de saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, Paris 1979-81, 6e miracle, I, Chap. 313-314, σ. 239-230 (μετάφραση σ. 235) και II, σ. 166-169.

61. H. H. Jewell and F. W. Hasluck, *The church of Our Lady*, ό.π., σ. 43, εικ. 40. Ά. Όρλάνδος, «Οί μεταβυζαντινοί ναοί τής Πάρου», *ΑΒΜΕ* 9 (1961), σ. 188-189, εικ. 119. Θ. Αλιπράντης, *Η Έκατονταπυλιανή*, ό.π. εικ. 49. Αλ. Γουλάκη-Βουτυρά, Γ. Καραδέδος, Γ. Λάββας, *Η εκκλησιαστική μαρμαρογλυπτική στις Κυκλάδες από τον 16ο ως τον 20ο αιώνα*, Αθήνα 1996, σ. 143, 253 σχ. 59.

Angeliki D. Mitsani

THE EARLY CHRISTIAN CIBORIUM OF THE PANAGIA KATAPOLIANI, PAROS

The earliest evidence concerning the Early Christian church of the Panagia Katapoliani on Paros is in a hagiological source of the 10th century. The Life of Hestia Theoktisti of Lesbos, an ascetic who dwelt and died in the Katapoliani, includes an eloquent description of the then deserted monument and its very lovely ciborium. The ciborium that evoked the author's admiration had been destroyed by the Arabs in the unsuccessful attempt to transfer it to Crete.

Today that ciborium stands restored over the altar table in the sanctuary of the church, and the original members are for the most part preserved. It consists of four marble columns with fold capitals, upholding four arched marble slabs, the epistyles, supporting the large hemispherical *ouranos* with an intervening bevelled cornice. Almost half the *ouranos* (baltachin) is restored in white cement, though sections of it have been located and recorded on the site of the complex.

Detailed examination has revealed that the Early Christian ciborium of Katapoliani was constructed of marbles of different provenance, imported –most probably from Prokonnesos– and local – Parian. The fold capitals, the

work of experienced Constantinopolitan stone-carvers of around 540, may well have been sent already finished from the Capital along with the Prokonnesian marble column shafts. The bases, the epistyles and the *ouranos* were made locally of Parian marble in the island workshop as their execution belies. It is very likely that the designs also came from Justinian's capital, as apparent from the most characteristic example of a ciborium of this type of Constantinopolitan provenance, offered by monumental painting. About a century later Justinian II is depicted dedicating a similar ciborium, among the mosaics in Sant'Apollinare in Classe, in the port of Ravenna.

The Early Christian ciborium of Katapoliani is distinguished from the contemporary Justinian sculptures in the church by virtue of its size and the exceptional quality and luxury of its construction. In parallel, study of it could contribute substantially to a future reassessment of the Justinian phase of the building complex, since it permits its dating around 540 and presents individual similarities both with sculpted works of metropolitan provenance and the remaining architectural members of the monument.